

บทที่ 3

หลักการพัฒนาชุมชน

3.1 หลักสำคัญในการพัฒนาชุมชน

การดำเนินงานอะไรก็ตาม ต้องมีหลักในการดำเนินงาน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ เช่นเดียวกับการพัฒนาชุมชน ก็ต้องมีหลักการเช่นกัน หลักการพัฒนาชุมชนที่เป็นที่ยอมรับกันทั่ว ๆ ไป มีดังนี้

1. หลักการพัฒนาชุมชนของ ไพรัตน์ เคชะรินทร์ มีอยู่ 5 ประการคือ

1.1 การพัฒนาต้องยึดความต้องการพื้นฐานของประชาชนเป็นหลัก ซึ่งได้แก่ ปัจจัยสี่ โดยเฉพาะด้านสุขภาพอนามัย อันเป็นความต้องการที่เน้นในระดับบุคคลมากกว่าระดับชุมชน

1.2 การพัฒนาจะต้องริเริ่มและดำเนินการโดยประชาชน ซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นการริเริ่มจากผู้นำชุมชน หรือกลุ่มจัดตั้งเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการริเริ่มจากผู้สนใจที่ต้องการจะทดลองกิจการใหม่ ที่ได้จากการแนะนำ การกระตุ้น หรือการเรียนรู้จากแหล่งต่าง ๆ

1.3 การพัฒนาต้องให้ชาวบ้านพึ่งตนเองและเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของงานพัฒนาชุมชน แม้ในระยะแรกทางราชการจำเป็นต้องเข้าไปช่วยเหลือ แต่หลังจากดำเนินการไปแล้ว จะต้องให้ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้ สำหรับการมีส่วนร่วมนั้นมีทั้งด้านกำลังกาย วัสดุ เงิน และการร่วมคิดร่วมวางแผน ร่วมกันทำและร่วมกันบำรุงรักษา

1.4 การพัฒนาจะต้องสอดคล้องกับสภาพแวดล้อม และความพร้อมของชุมชน โดยเน้นที่การใช้ทรัพยากรของชุมชนให้เป็นประโยชน์ การจัดกิจกรรมหรือโครงการพัฒนาต้องคำนึงถึงความพร้อมของชุมชนทั้งในด้านทรัพยากรธรรมชาติ และคนที่จะดำเนินโครงการ

1.5 การพัฒนาจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง โดยเฉพาะโครงสร้างของการตัดสินใจอย่างเป็นระบบ ซึ่งต้องพยายามให้มีการกระจายอำนาจการตัดสินใจให้ทุกระดับ ได้มีส่วนรับผิดชอบความสามารถ แทนการรวมอำนาจการตัดสินใจไว้ที่ระดับหนึ่งระดับใด หรือหน่วยหนึ่งหน่วยใด

2. หลักการพัฒนาชุมชนของ นิรุตติ ไชยกุล มีอยู่ 4 ประการคือ

2.1 ประชาชน ได้แก่ การทำงานกับประชาชน เพื่อพัฒนาทักษะและทัศนคติของทุกคน ทุกเพศ ทุกวัย ตามสภาพของแต่ละชุมชน

2.2 ประชาธิปไตย ได้แก่ การทำงานในรูปคณะกรรมการที่เป็นตัวแทนของท้องถิ่น การสนับสนุนให้ประชาชนรวมกลุ่มกันริเริ่ม โครงการหรือกิจกรรมเพื่อปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น

2.3 การประสานงาน ทั้งระหว่างประชาชนกับรัฐบาล รัฐบาลกับเอกชน และระหว่างนักวิชาการกับประชาชน

2.4 การประหยัด ได้แก่ การให้ประชาชนรู้จักช่วยตนเอง แม้ในการจัดทำโครงการหรือกิจกรรมต่าง ๆ ก็ต้องพยายามใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น ทั้งนี้เป็นบุคลากรและวัสดุมาใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด รวมทั้งการจัดทำแผนและโครงการต่าง ๆ ไว้ล่วงหน้า เพื่อประหยัดแรงงานและค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็น

3. หลักการพัฒนาชุมชน 10 ประการขององค์การสหประชาชาติ

3.1 ในการพัฒนาชุมชนนั้นถือว่า บรรดากิจกรรมต่าง ๆ ที่ดำเนินการไปนั้นจะต้องเป็นไปเพื่อสนองความต้องการของชุมชนโดยส่วนรวม โดยเฉพาะโครงการแรกที่เริ่มดำเนินการ ควรจะต้องเริ่มขึ้นจากความต้องการที่ประชาชนแสดงออกมา

3.2 การพัฒนาชุมชน เป็นการทำให้ความเป็นอยู่ในท้องถิ่นชนบทดีขึ้นกว่าที่เคยเป็นอยู่ จึงต้องอาศัยนักวิชาการหลายสาขาและการร่วมมือประสานงานกันในลักษณะของโครงการเอนกประสงค์ (Multi - Purpose Program)

3.3 การเปลี่ยนแปลงท่าทีและทัศนคติของประชาชน มีความสำคัญเท่าเทียมกันกับความเจริญก้าวหน้าทางวัตถุ

3.4 การพัฒนาชุมชนมีวัตถุประสงค์ที่จะให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนให้มากที่สุด

3.5 การพัฒนาชุมชนต้องยึดหลักการค้ำค้ำว่า การส่งเสริม และการฝึกอบรมบรรดาผู้นำชุมชนในท้องถิ่น ไม่ว่าจะเกี่ยวข้องกับโครงการใด ๆ ก็ตาม

3.6 ผู้ดำเนินงานพัฒนาชุมชน จะต้องมีความเชื่อถือและยอมรับบทบาทของสตรีและเยาวชน ในอันที่จะมีส่วนร่วมในโครงการ เพราะกลุ่มคนเหล่านี้ก็เป็นกลุ่มที่มีพลังและศักยภาพที่จะช่วยให้ขอบเขตของงานพัฒนาชุมชนกว้างขวางและยืนนานยิ่งขึ้น

3.7 โครงการช่วยเหลือตนเองของชุมชน จะเกิดผลอย่างเต็มที่ถ้าได้รับการช่วยเหลือและการสนับสนุนอย่างจริงจังจากรัฐบาล

3.8 รัฐบาลจะต้องมีนโยบายที่แน่นอนในด้านการจัดระบบบริหารที่ดีโดยเฉพาะการบรรจุคนเข้าทำงาน การฝึกอบรม เป็นต้น

3.9 มีการระดมทรัพยากรในท้องถิ่น และในระดับชาติมาใช้ประโยชน์ ตลอดจนมีการวิจัยและประเมินผลเพื่อความสำเร็จโดยมีส่วนร่วมของงานพัฒนาชุมชน

3.10 การพัฒนาชุมชนนั้น จะต้องถือว่า ความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจและสังคมในระดับท้องถิ่นทั่ว ๆ ไป จะต้องคู่ขนานไปกับความก้าวหน้า หรือการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในระดับชาติ

หลักสำคัญที่ใช้ในการพัฒนาชุมชน นอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้ว มีดังนี้

1) **หลักการให้ประชาชนช่วยตนเอง (Self - Help)** มีความกระตือรือร้นในการแก้ไขปัญหของชุมชน มีความคิดริเริ่มในการวางแผนดำเนินการตามความต้องการของชุมชน มีส่วนร่วมรู้เห็นในการดำเนินงาน และมีส่วนได้เสียในผลการดำเนินงานนั้น ประชาชนในชุมชนสามารถแก้ไขปัญหา หรือสามารถพัฒนาชุมชนในทุก ๆ ด้านพร้อม ๆ กัน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนโดยความสมัครใจ มีผลให้ประชาชนสามารถพัฒนาตนเองได้โดยการฝึกฝนและเพิ่มทักษะ เป็นการพัฒนาอย่างถาวร ทั้งนี้อาจได้รับการช่วยเหลือ หรือแนะนำจากหน่วยงานพัฒนาชุมชนของรัฐบาล ซึ่งมีส่วนช่วยย่วยหรือกระตุ้นโดยการให้การศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ให้ประชาชนในชุมชนมีความและความชำนาญพอที่จะรู้ปัญหาของชุมชน มีการกำหนดเป้าหมายและเลือกวิธีการในการแก้ไขปัญหา และดำเนินการพัฒนาให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

ข้อดีของหลักการให้ประชาชนช่วยตนเอง

1. เป็นการพัฒนาที่เกิดจากความริเริ่ม และการดำเนินการของประชาชนในชุมชนเอง ทำให้โครงการต่าง ๆ เป็นโครงการที่ต่อเนื่องและถาวร

2. ฝึกให้ประชาชนในชุมชนมีความคิดริเริ่ม มีความมั่นใจในตัวเอง รู้จักช่วยตนเอง และรู้จักทำงานร่วมกับผู้อื่น

3. หลักการพัฒนาชุมชนวิธีนี้ พยายามใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น ทำให้ประหยัดงบประมาณ สำหรับเรื่องแรงงาน ประชาชนจะช่วยกันสละแรงงานและเวลา

2) **หลักการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น** ทรัพยากรในท้องถิ่นที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนมีอยู่มากมาย เช่น ทรัพยากรบุคคล ทรัพยากรธรรมชาติ องค์กรหรือสถาบัน และวัฒนธรรม ประเพณีที่มีอยู่ในชุมชน

ทรัพยากรบุคคล ประกอบด้วย ผู้นำท้องถิ่น เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ครูใหญ่ เจ้าอาวาส เป็นต้น บุคคลดังกล่าวเป็นที่นับถือของคนในชุมชนเป็นแกนนำในการชักจูงประชาชนในชุมชนให้มาร่วมกิจกรรมต่างๆ ทรัพยากรบุคคลช่วยพัฒนาชุมชนในด้านแรงงาน กำลังความคิด และทักษะ

ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง สิ่งแวดล้อมที่สามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ เช่น ดิน น้ำ ทราบ กรวด หิน แร่ธาตุ ไม้ เป็นต้น ในการพัฒนาชุมชนต้องสำรวจให้แน่ชัดว่าชุมชนนั้นมีทรัพยากรอะไรบ้าง เพื่อจะได้นำมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนา ทั้งยังประหยัดค่าใช้จ่ายโดยไม่ต้องจัดหาใหม่

องค์กรหรือสถาบันต่าง ๆ ในชุมชน เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล วัด โบสถ์ สมาคม ศาลาประชาคม เป็นต้น ประชาชนในชุมชนควรนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ เพื่อนำไปสู่งานพัฒนาชุมชนเฉพาะด้านนั้น ๆ

3) **หลักในการให้ประชาชนมีส่วนร่วม (People's Participation)** ในกิจกรรมทุกด้านของชุมชน ได้แก่

- มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
- มีส่วนร่วมในการปฏิบัติงาน
- มีส่วนร่วมในผลประโยชน์ หรือรับผลสำเร็จร่วมกัน
- มีส่วนร่วมในการติดตามผล และประเมินผลร่วมกัน

การมีส่วนร่วมในด้านต่างๆ ของประชาชนในชุมชนอาจเกิดขึ้นจากความสมัครใจที่จะทำกิจกรรมนั้น หรือเกิดจากการสั่งการของรัฐบาล การดำเนินงาน เกิดจากการร่วมมือของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เพื่อพัฒนาชุมชนนั้นตามระยะเวลาที่กำหนดไว้ อาจเป็นโครงการที่ถาวร

ดิเรก ฤกษ์หรัย ได้กล่าวถึงขั้นตอนในการดำเนินงานซึ่งก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน ดังนี้

1. **การสร้างศรัทธา หรือความเชื่อถือสำหรับคนในชุมชน** ผู้ที่จะดำเนินงานพัฒนาชุมชน จำเป็นต้องมีวิธีการต่าง ๆ ที่จะทำให้ผู้นำชุมชน และประชาชนในท้องถิ่นเกิดความศรัทธา เชื่อถือ เช่น การไปช่วยงานของชาวบ้าน การให้คำแนะนำเรื่องการประกอบอาชีพ การรู้จักคุ้นเคยกับประเพณีและนิสัยใจคอของคนในชุมชน การเรียนรู้ภาษาท้องถิ่น การยกย่อง และให้เกียรติคนในชุมชน เป็นต้น

2. **การก่อตั้งกลุ่มในชุมชน** โดยปกติแล้วกลุ่มที่รู้จักรวมตัวกันได้ดีที่สุด ได้แก่ ผู้ที่มีอาชีพระดับสูง (Professional) และมักเป็นคนชั้นกลางมากกว่ากลุ่มที่มีฐานะยากจน ดังนั้นการจัดตั้งกลุ่มในระยะแรก ๆ อาจต้องเน้นประชาชนที่มีฐานะต่ำก่อน และไม่ควรให้ไปกระทบกับกลุ่มอื่น ๆ ที่มีอยู่แล้ว ในการตั้งกลุ่มเพื่อให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในงานพัฒนานั้น ต้องมีเป้าหมาย ดังนี้

1. ตั้งขึ้นเพื่อผลประโยชน์ของสมาชิกในกลุ่ม โดยเฉพาะประโยชน์ในด้านเศรษฐกิจ เพื่อให้ประชาชนเกิดความสนใจ และมีแรงจูงใจที่เข้าร่วม
2. ต้องมีการกระจายผลประโยชน์ดังกล่าวแก่สมาชิกในกลุ่มอย่างยุติธรรม
3. จัดให้มีกิจกรรมที่กระตุ้นให้เกิดการทำงานร่วมกันอยู่เสมอ โดยเฉพาะกิจกรรมเกี่ยวกับการจัดตั้งกองทุน หรือหาผลกำไรเพื่อให้สมาชิกรวมตัวกันอย่างมีระเบียบและต่อเนื่อง
4. มีการเพิ่มจำนวนสมาชิกในท้องถิ่นให้มากขึ้น และขยายออกไปสู่ชุมชนใกล้เคียง
5. ให้มีการเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มกับสถาบันอื่นในระดับสูงกว่าเพื่อที่จะได้รับการสนับสนุนมากขึ้น

3. การจัดระบบให้กลุ่มสามารถดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ด้วยการสร้างองค์กรในรูปแบบที่จะทำให้กลุ่มทำงานอย่างได้ผล มีการเชื่อมโยงเป้าหมายของกลุ่มให้สอดคล้องกับเป้าหมายของสมาชิก มีมาตรการในการเลือกผู้นำที่มีความสามารถ การปรับปรุงบรรยากาศในกลุ่ม การกำหนดแบบแผนในการปฏิบัติงานตามความจำเป็น มีการประชุมปรึกษาหารือกัน เป็นต้น

4. การให้การศึกษาแก่สมาชิกของกลุ่มเป็นระยะ เพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นในการทำงานร่วมกัน และมีการยอมรับสิ่งใหม่ ๆ ไปปฏิบัติ เพื่อให้เกิดผลดีสำหรับการประกอบอาชีพของสมาชิกและชุมชนโดยส่วนรวม

5. การดำเนินงานต่าง ๆ ของกลุ่ม ต้องได้รับความเห็นชอบจากสมาชิกส่วนใหญ่เพื่อให้โครงการเหล่านั้น แก้ปัญหาและสนองความต้องการของกลุ่มได้ สมาชิกทุกฝ่ายจะมีส่วนร่วมในการวางแผนและตัดสินใจให้มากที่สุด และมอบหมายงานให้สมาชิกทำอย่างทั่วถึง โดยหมุนเวียนกันทำงานตามความถนัดและความสามารถของแต่ละคน

4) หลักประชาธิปไตยในการทำงาน มีอยู่ 3 ประการคือ

1. ความเคารพซึ่งกันและกัน (Respect for individuals) หรือคารวะกรรม ทุกคนต้องให้เกียรติซึ่งกันและกัน ทั้งกาย วาจา และใจ ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น เคารพในสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่น

2. มีการแบ่งปัน ร่วมมือ และประสานงานกัน (Sharing, Participating and Cooperating) ชุมชนที่มีการพัฒนา ถ้ามีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แบ่งงานกันทำ ไม่หลีกเลี่ยง ร่วมมือกันทำงานตามอัธยาศัย มีความรับผิดชอบ ทำงานตามความสามารถและความถนัดของตน และมีการประสานงานตามแผนการที่กำหนดไว้ จะทำให้การพัฒนาชุมชนดำเนินไปได้ด้วยดี

3. มีความเชื่อมั่นในวิธีการแห่งปัญญา (Faith in the Method of Intelligence) ดำเนินงานอย่างมีแผนการ มีเหตุผล ศึกษาปัญหาและวิธีการแก้ไขอย่างมีหลักการ

5) **หลักการเข้าใจวัฒนธรรมตามท้องถิ่น** แต่ละท้องถิ่นมีวัฒนธรรมแตกต่างกัน วัฒนธรรมนิยมประเพณีเป็นของตนเอง ซึ่งอาจแตกต่างกับชุมชนอื่น ผู้มีหน้าที่พัฒนาจำเป็นต้องศึกษาและเข้าใจถึงวัฒนธรรมพื้นบ้านของแต่ละท้องถิ่นให้ดีเสียก่อน ต้องวางโครงการดำเนินงานที่สอดคล้องกับความเชื่อดังกล่าว แล้วคิดดัดแปลงในภายหลัง โดยให้ประชาชนในชุมชนเห็นดีเห็นงามในการเปลี่ยนแปลงด้วย

ดารา ทีปะปาล (2538 : 168 - 169) กล่าวว่า นอกจากจะยึดหลักพัฒนาชุมชนตามทฤษฎีของผู้รู้ต่างๆ ที่กล่าวมาแล้ว ยังมีข้อเตือนใจสำหรับผู้ปฏิบัติเพื่อให้การพัฒนาชุมชนบรรลุเป้าหมายดียิ่งขึ้น ดังนี้คือ

1. สร้างระบบการทำงานแบบมิตรร่วมงาน มากกว่าระบบเจ้าขุนมูลนาย ทั้งต่อประชาชนและหน่วยงานอื่น ๆ
2. การดำเนินงานทุกครั้ง จะต้องเป็นที่ยอมรับของประชาชนและของหน่วยงานที่มีส่วนร่วม จะดำเนินการตามผลงานที่หน่วยงานต้องการไม่ได้ มิฉะนั้นโครงการดังกล่าวจะไม่สามารถดำเนินการให้ผลแก่ประชาชนในที่สุด
3. การดำเนินในขั้นต้น ควรมีการนำทฤษฎีและสร้างศรัทธา โดยวิธีการทดลองและสาธิตให้เห็นจริงก่อนที่จะขยายโครงการออกไปอย่างกว้างขวาง
4. การดำเนินงานของหน่วยงาน ควรมุ่งทำงานกับกลุ่มคนมากกว่าทำงานกับรายบุคคล รวมทั้งการประสานงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานที่มีความชำนาญเฉพาะ ไม่ควรจะทำให้สำเร็จในหน่วยงานเดียว
5. ใช้หลักการให้การศึกษแก่ประชาชนแบบนอกระบบโรงเรียน ส่วนใหญ่เน้นการปฏิบัติให้เห็นผลสำเร็จจริง
6. ต้องใช้หลักการรวมกลุ่มประชาชนให้เกิดพลังกลุ่มที่ถาวร ในการทำงานร่วมกันทุกชุมชนมีสถาบันทางสังคมและกลุ่มธรรมชาติที่พร้อมจะพัฒนาอยู่แล้ว แต่ยังขาดการสนับสนุนอย่างจริงจังและถูกวิธี

7. ต้องใช้เวลาในการดำเนินงาน เพราะเป็นการเปลี่ยนแปลงทรงตะเดิมมารับเอาวิธีการใหม่ ไม่ควรเร่งรัดจนเกินไป จะต้องเริ่มจากกลุ่มเล็กไปหากกลุ่มใหญ่ และเริ่มจากเรื่องที่ประชาชนคุ้นเคยอยู่แล้วไปสู่เรื่องใหม่

8. พยายามมอบความรับผิดชอบการดำเนินงานให้กับประชาชนให้มากที่สุด

9. โครงการต่าง ๆ ที่จะปฏิบัตินั้น ควรเป็นเป้าหมายอเนกประการ จะสามารถปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผล มากกว่าเป้าหมายเพื่อจุดประสงค์เดียว เพราะหากจุดประสงค์บางอย่างล้มเหลว ก็สามารถปฏิบัติงานด้านอื่น ๆ ต่อไปได้

10. การที่ประชาชนได้เรียนรู้วิธีการปกครองตามแบบประชาธิปไตย จะมีผลต่อการพัฒนาชุมชนอย่างยิ่ง จึงควรให้ความรู้ให้ประชาชนรู้จักปกครองตนเองในระบบประชาธิปไตย

3.2 วิธีการพัฒนาชุมชน (Community Development Method)

วิธีการพัฒนาชุมชนที่สำคัญ มีอยู่ 2 วิธีคือ

1. การให้การศึกษาแก่ชุมชน (Community Education)
2. การจัดองค์กรชุมชน (Community Organization)

1. การให้การศึกษาแก่ชุมชน (Community Education) เป็นการเพิ่มพูนความรู้และทักษะการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ และพฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้น ทำให้ประชาชนในชุมชนรู้จักคิด รู้จักแก้ไขปัญหาและพึ่งตนเองได้ การศึกษาที่จะให้แก่ชุมชนขั้นพื้นฐาน มีดังนี้

1.1 ให้ความรู้เบื้องต้น เช่น สอนให้อ่านออก เขียนได้ คิดเลขเป็น มีความรู้เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทั่ว ๆ ไป เป็นต้น

1.2 ให้ความรู้เกี่ยวกับการปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ในครอบครัวให้มีความเป็นอยู่อย่างถูกสุขอนามัย ถูกหลักโภชนาการ รู้จักการอบรมเลี้ยงดูบุตร การวางแผนครอบครัว เป็นต้น

1.3 ให้ความรู้เกี่ยวกับการประกอบอาชีพ ด้านการเกษตร การอุตสาหกรรม ภายในครัวเรือน ความรู้พื้นฐานด้านเศรษฐกิจ การตลาด การทำบัญชี เป็นต้น

1.4 เนื่อหาด้านการพัฒนาชุมชน ให้ความรู้เกี่ยวกับปัญหาและความต้องการของท้องถิ่น ความรู้ด้านการจัดการและการบริหารองค์การของท้องถิ่น

การให้การศึกษาแก่ชุมชนนั้น นักพัฒนาชุมชน ต้องเข้าใจหลักจิตวิทยาในการเรียนรู้ จึงจะทำงานได้ผล

การเรียนรู้จะเกิดผลดีหรือไม่ขึ้นอยู่กับปัจจัย ดังต่อไปนี้

1. กฎบางอย่างเกี่ยวกับการเรียนรู้ คือ ผู้เรียนมีความต้องการอย่างแรงกล้าที่จะเรียนรู้ ดังนั้นนักพัฒนาต้องกระตุ้นและเข้าใจให้ชาวบ้านเกิดอารมณ์ปรารถนาที่จะเรียนรู้

2. สิ่งที่จะเรียนรู้มันตรงกับความต้องการ (needs) ความปรารถนา (wants) และความสนใจของชาวบ้าน นักพัฒนาจะให้การเรียนรู้เรื่องอะไรก็ตาม เช่น การเกษตร การอนามัย การสุขภาพ การช่างชนบท การศึกษา ฯลฯ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ต้องเป็นความต้องการ ความปรารถนา และความสนใจของชาวบ้าน การเรียนรู้ถึงจะได้ผล

3. การเรียนรู้จะต้องมีความหมาย มีคุณค่า มีประโยชน์มากสำหรับตัวผู้เรียน ผู้เรียนสามารถรู้เรื่อง เข้าใจดี ดังนั้นนักพัฒนาสามารถใช้อุปกรณ์โสตทัศนูปกรณ์เข้าช่วย เพระก่อให้เกิดความเข้าใจและความจำดี

4. ผู้เรียนควรเข้าใจจุดมุ่งหมาย เป้าหมายที่แน่ชัดว่า เรียนไปทำไม ได้ประโยชน์อะไร เช่น การสาธิตสร้างส้มตำ นักพัฒนาต้องอธิบายเป้าหมายว่า เรียนสร้างส้มตำ จะได้ประโยชน์อะไร อธิบายด้วยปากอาจยังไม่เข้าใจ ควรนำภาพยนตร์เกี่ยวกับผลร้ายของการไม่มีส้มที่ก่อให้เกิดโรคได้ ห้างร้าง หรือโรคระบาด เป็นต้น เมื่อชาวชนบทเข้าใจแล้วก็จะเรียนรู้หรือร่วมมือดีขึ้น

5. ความรู้ที่จะให้แก่ชาวบ้านนั้น ควรตรงกับสติปัญญา วัย เพศ ระดับการศึกษา อาชีพและรายได้ สภาพสังคมและภูมิหลังของชาวบ้าน การเรียนรู้มันจึงจะได้ผล เพราะบุคคลย่อมมีความแตกต่างกันในด้านความรู้ ภูมิหลัง ความสามารถ ความสนใจ ฯลฯ ดังนั้นนักพัฒนาจึงควรตระหนักถึงสิ่งเหล่านี้

6. ความรู้ใหม่ที่จะให้แก่ชาวบ้านนั้น ควรมีความรู้หรือประสบการณ์เดิมปนอยู่บ้าง ผู้เรียนจะไม่เบื่อและมีความสนใจ เช่น ผู้ที่เลี้ยงสัตว์หรือมีสัตว์ในครอบครอง หากเราให้ความรู้เรื่องตอนสัตว์หรือโรคสัตว์ ย่อมจะสนใจมากกว่าผู้ที่ไม่เลี้ยง

7. การเรียนรู้ที่ดีที่สุด คือ การเรียนรู้ด้วยการกระทำ (learning by doing) ซึ่งเป็นการพยายามเรียนด้วยตัวของเขาเอง การเรียนรู้ด้วยวิธีนี้ งานพัฒนาชุมชนนิยมมาก เพราะเป็นวิธีที่ชาวบ้านจะรู้จักช่วยตนเอง แก้ปัญหาด้วยตัวของเขา และเป็นการสร้างทักษะได้อย่างดีที่สุด

8. เมื่อเรียนรู้ด้วยการกระทำแล้วยังมีการฝึกฝนด้วยการทำซ้ำบ่อย ๆ ความชำนาญ ความสามารถ และทักษะจะมากขึ้นเป็นเงาตามตัว

9. การเรียนรู้ที่ดีควรเรียนรู้จากสิ่งที่เป็นรูปธรรมไปหาสิ่งที่เป็นนามธรรม ทั้งนี้เพื่อให้ชาวบ้านมองเห็นของจริงและเข้าใจได้ง่ายก่อน เพื่อจะได้เป็นพื้นฐานความรู้ที่จะไปเรียนในสิ่งที่มองไม่เห็นและเข้าใจยากขึ้นได้

10. เรียนรู้จากสิ่งง่ายไปหาสิ่งที่ยุ่งยากตามลำดับขั้น เพื่อให้การเรียน การสอน ได้ผลสมบูรณ์ ควรแนะนำหรือสอนง่าย ๆ แล้วค่อย ๆ ทวีความยากขึ้นทีละน้อย ๆ ตามลำดับ ชาวบ้านจะได้ค่อย ๆ เรียนรู้เพิ่มขึ้น ทำให้การเรียนมีความต่อเนื่อง เมื่อเป็นเช่นนี้ชาวบ้านจะสามารถเรียนรู้สิ่งยาก ๆ ได้

11. สอนตามหลักจิตวิทยาการศึกษาหรือหลักการเรียนรู้โดยมีการจัดลำดับการเรียนตามหลักการเรียนรู้ว่า ผู้เรียนควรจะเรียนรู้สิ่งใดก่อนหลัง นอกจากนี้ยังต้องจัดเนื้อหาให้สอดคล้องกับประสบการณ์ของชาวบ้านด้วย

12. การเรียนรู้ที่ดีควรใช้อุปกรณ์การสอน หรือสื่อสัมพันธ์ต่าง ๆ เช่น หนังสือ เอกสาร โทรทัศน์ วิทยุ ภาพยนตร์ การสาธิต นิทรรศการ เป็นต้น เพื่อให้เข้าใจได้ง่ายและจำเนื้อหาได้นาน ตลอดจนทำให้เป็นความรู้ที่นำเรียน ไม่น่าเบื่อ (วิทยาลัยครูอุดรธานี คณะวิชาครุศาสตร์, 2520)

อุปกรณ์การสอน หรือสื่อสัมพันธ์ (medium of message) ในรูปของโสตทัศนูปกรณ์ (audio - visual aids) เช่น ภาพถ่าย ภาพยนตร์ วิทยุ โทรทัศน์ วีดีโอ แผนภูมิ แผนที่ เป็นต้น มีส่วนช่วยกระตุ้นให้ประชาชนมีความสนใจกระหายที่จะเรียนรู้ โสตทัศนูปกรณ์มีความสำคัญ ดังนี้

1. ทำให้เกิดความสนใจ
2. ทำให้เกิดความเข้าใจ

3. ทำให้จดจำสิ่งที่เห็นได้นาน
4. ช่วยกระตุ้นให้อยากปฏิบัติตาม
5. ช่วยให้การสอนเป็นไปอย่างรวดเร็ว

เทคนิคในการสอนที่ใช้ในงานพัฒนาชุมชน

1. การให้ความรู้แก่ประชาชนโดยตรง หรือเรียกว่า การติดต่อสื่อสารแบบเผชิญหน้า (face to face communication) โดยการออกไปพบปะประชาชนถึงบ้าน หรือในไร่นา ขณะที่ประชาชนกำลังประกอบอาชีพ เป็นวิธีการสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างพัฒนากรผู้สอน และชาวบ้าน ทำให้เกิดความเป็นกันเอง วิธีการนี้จะเสียเวลา สิ้นเปลืองค่าใช้จ่าย แต่จะได้รับผลดี ดังนี้

1. ทำให้ทราบปัญหาที่แท้จริงของชาวบ้าน
2. ทำให้เกิดความเข้าใจซึ่งกันและกัน
3. ทำให้สามารถเข้าถึงผู้นำท้องถิ่นและชาวบ้านได้โดยง่าย
4. ช่วยกระตุ้นให้ชาวบ้านรู้จักคิดริเริ่ม และร่วมกันแก้ปัญหา

2. การอภิปรายกลุ่ม (discussion) คือ การเชิญประชาชนในชุมชนที่มีปัญหา หรือความสนใจร่วมกันมาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน เพื่อหาทางแก้ไขปัญหา ทำให้ชนกลุ่มนั้นเข้าใจบทบาทและหน้าที่ต่าง ๆ เช่น ประธาน เจ้าหน้าที่ทำงาน เลขานุการ ผู้ดำเนินการประชุมควรให้ผู้เข้าร่วมประชุมแสดงความคิดเห็นให้มากที่สุด มติของที่ประชุมแต่ละครั้งเป็นวิธีทางแห่งปัญญาในการแก้ไขปัญหา การอภิปรายกลุ่มนี้เป็นแนวทางให้ประชาชนเรียนรู้วิธีการทำงานแบบประชาธิปไตย เป็นพื้นฐานของการปกครองท้องถิ่นอีกด้วย

3. การสาธิต (demonstration) คือ การแสดงให้เห็น โดยการนำเอาวิธีการดำเนินงานแบบใหม่ ๆ เช่น การปลูกพืชโดยใช้เมล็ดพันธุ์ใหม่ การทำปุ๋ยหมัก การทำส้มที่ถูกล้างสุขอนามัย การประกอบอาหารอย่างถูกหลักโภชนาการ เป็นต้น การให้ประชาชนทดลองทำ หรือมีส่วนร่วม ทำให้เขาได้รับรู้เห็นสิ่งใหม่ ๆ ทำให้มีประสบการณ์มากขึ้น

ขั้นตอนของการสาธิต มีดังนี้

1. **ขั้นเตรียมการ** โดยการกำหนดเป้าหมาย การเตรียมอุปกรณ์ สถานที่ และผู้ชมการสาธิต
2. **การแสดงการสาธิต** การดำเนินทีละขั้นตอน เพื่อให้ประชาชนผู้ชมการสาธิตติดตามได้ทัน และเกิดความเข้าใจ
3. **ให้ผู้ชมทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง**
4. **ติดตามผล** โดยบันทึกชื่อ ที่อยู่ ของผู้ที่ต้องการที่จะนำการสาธิตไปปฏิบัติ พัฒนาการต้องติดตามว่าได้ผลอย่างไรบ้าง ปฏิบัติได้ถูกต้องหรือไม่

4. การจัดนิทรรศการ (exhibition) มีจุดมุ่งหมาย ดังนี้

1. เพื่อเพิ่มพูนความรู้ ความสนใจเฉพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่งได้เป็นอย่างดี
 2. สามารถจัดแสดงเค้าโครงเรื่อง ซึ่งเป็นพื้นฐานของความคิด เพราะการจัดนิทรรศการช่วยให้มองเห็นภาพและทำให้เกิดความเข้าใจง่าย
 3. รวบรวมความคิดที่เป็นนามธรรมนำไปสู่ความคิดที่เป็นรูปธรรม
- การจัดนิทรรศการ เป็นวิธีการสอนที่ได้ผลรวดเร็ว โดยเฉพาะผู้ไม่รู้หนังสือ การจัดนิทรรศการแต่ละครั้งควรกำหนดจุดประสงค์ให้แน่นอนว่าจัดขึ้นเพื่ออะไร วัตถุประสงค์ควรมีเพียงอย่างเดียวและเสนอเรื่องราวต่อเนื่องกัน ทั้งนี้เพื่อผู้ชมจะได้ความรู้และแนวความคิดใหม่ไปปฏิบัติตามได้อย่างมีประสิทธิภาพ

5. **การจัดทัศนศึกษา** โดยการนำกลุ่มประชาชนในชุมชนไปศึกษาหาความรู้ที่อื่น ซึ่งเป็นสถานที่ที่พิจารณาแล้วว่าเป็นตัวอย่างที่ดี เช่น หมู่บ้านพัฒนาตัวอย่าง เป็นต้น วิธีการนี้ทำให้ได้เห็นการปฏิบัติจริงและก่อให้เกิดการเรียนรู้เร็ว เพราะประชาชนมีโอกาสเห็นของจริง และมีโอกาสซักถามแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับเจ้าของสถานที่ เพื่อนำไปปรับปรุงการพัฒนาชุมชนของตน

6. **การฝึกอบรมผู้นำท้องถิ่น** เพื่อให้ผู้นำท้องถิ่นนั้น ๆ เป็นสื่อกลางในการให้การศึกษา และนำความรู้ที่ได้รับไปถ่ายทอดแก่ประชาชนในชุมชนอีกต่อหนึ่ง ทั้งนี้เพราะผู้นำท้องถิ่นส่วนมากจะมีความรู้และยอมรับเอาแนวความคิดใหม่ ๆ ไปใช้ได้ง่าย

7. การใช้เทคโนโลยีคอมพิวเตอร์ต่างๆ เช่น เอกสาร สิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ และภาพยนตร์ ซึ่งสามารถให้ความรู้แก่ประชาชนได้คราวละมากๆ ผู้เรียนจะได้ทั้งความรู้และความบันเทิงพร้อม ๆ กัน

8. การรณรงค์ เป็นวิธีการศึกษาอย่างเร่งรัด เพื่อดำเนินการพัฒนาชุมชนให้สำเร็จในเวลาอันจำกัด การรณรงค์จะดำเนินการหลังจากที่กลุ่มเป้าหมายยอมรับวิธีการหรือโครงการนั้น ๆ แล้ว เช่น หลังจากที่ได้สาธิตวิธีการปลูกพืช โดยใช้เทคนิคสมัยใหม่ช่วยแล้วก็รณรงค์ให้นำวิธีการที่สาธิตไปใช้ การรณรงค์จะได้ผลดี ประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายหรือไม่ขึ้นอยู่กับกรณีหรือเผยแพร่อย่างกว้างขวางก่อน เช่น การประกาศทางหนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ หรือผ่านผู้นำท้องถิ่น เพื่อให้ประชาชนในชุมชนเข้าใจและให้การสนับสนุน

แบตเทิน (Batten) (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2523 : 88 - 91) มีความเห็นว่าวิธีการพัฒนาชุมชนที่นิยมปฏิบัติกันมานานในประเทศ มีอยู่ 2 วิธีคือ

1. วิธีสั่งการ (directive approach) หมายถึง การกำหนดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไว้ล่วงหน้า โดยไม่ได้สอบถามความต้องการของชาวบ้าน ชาวบ้านมีหน้าที่เพียงปฏิบัติตามกฎหรือระเบียบ ซึ่งกระทำโดยการออกระเบียบข้อบังคับและโดยการชักชวน ซึ่งวิธีสั่งการนี้ชาวบ้านจะไม่พอใจ และไม่ให้ความร่วมมือ แต่งานจะสำเร็จเร็ว หากมีการวางแผนดี และมีผู้ทำงานที่มีคุณภาพ คุณธรรม

2. วิธีช่วยกันคิด (non - directive approach) หมายถึง การให้การศึกษากับประชาชนให้ได้ความรู้ในเรื่องทั่ว ๆ ไป เพื่อให้ทราบผลดีและผลเสียของกิจกรรมที่กระทำ ให้ประชาชนได้คิด ตัดสินใจ เลือกกิจกรรมที่สอดคล้องกับความต้องการ วิธีการเช่นนี้ชาวบ้านจะให้ความร่วมมืออย่างเต็มที่ วิธีนี้มีรายละเอียด 2 กระบวนการคือ กระบวนการให้การศึกษากับชุมชน (community education) และกระบวนการจัดระเบียบชุมชน (community organization)

सानิตย์ บุญชู (2526 : 24 - 25) กล่าวว่า การปฏิบัติงานพัฒนาชุมชน มีวิธีการอยู่ 2 วิธีคือ

1. โดยวิธีการปฏิบัติงานด้วยระบบกลุ่ม คือ การนำบุคคลในชุมชนเข้ามารวมกันเป็นกลุ่มทำให้เกิดพลังความสามารถ กลุ่มมีอิทธิพลเหนือบุคคล ถ้าหากกลุ่มมีความเข้มแข็ง

ก็สามารถทำให้เกิดพลังการต่อรอง สร้างผลประโยชน์ร่วมกัน สร้างเสริมความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การศึกษา วัฒนธรรมของชุมชนได้เป็นอย่างดี ความสำเร็จของการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนนั้นขึ้นอยู่กับกิจกรรมของกลุ่มและสมาชิกของกลุ่ม ว่ามีพลังความสามารถในการพัฒนาตนเองกันมากน้อยเพียงใด

2. โดยวิธีปฏิบัติงานด้วยการให้การศึกษาบรมนอกระบบโรงเรียน เพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาได้ บุคคลจำเป็นต้องศึกษาเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา เพื่อให้สามารถปรับตัวให้ทันกับความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว วิธีการศึกษาที่เป็นการศึกษาตลอดชีวิต คือ การศึกษาในรูปของการศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษาอย่างไม่เป็นทางการ

3.3 การดำเนินการจัดระเบียบชุมชน

การจัดองค์กรชุมชนหรือการจัดระเบียบชุมชน เป็นวิธีการส่งเสริมความสัมพันธ์และความสามัคคีของคนในชุมชน เพื่อให้การเปลี่ยนแปลง หรือโครงการพัฒนาต่าง ๆ ของชุมชนนี้ ดำเนินไปได้อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย บรรลุผลตามเป้าหมาย ก่อให้เกิดความสุข ความเจริญก้าวหน้าแก่สมาชิกในชุมชน

การจัดระเบียบชุมชน หมายถึง กระบวนการส่งเสริมความสัมพันธ์และความร่วมมือระหว่างคนในชุมชน ซึ่งมีทั้งความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และความร่วมมือระหว่างกลุ่มต่างๆ ภายในชุมชนนั้น โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะสร้างบูรณภาพให้เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อให้ประชาชนรู้จักแก้ปัญหาเอง เพื่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าและความผาสุกแก่สมาชิกในชุมชน การจัดระเบียบในชุมชนหรือการจัดองค์กรชุมชน เกิดจากแนวคิดที่ว่า การทำงานเป็นกลุ่มย่อมให้ผลดีกว่าการทำงานโดยบุคคลเดียวหรือกลุ่มเดียว การจัดตั้งกลุ่มจะช่วยให้ประชาชนในกลุ่มยอมรับแนวความคิดหรือวิทยาการใหม่ ๆ ได้เร็ว เป็นการส่งเสริมให้เรียนรู้การทำงานจากกันและกัน (Sander and Polson, 1950 : 76)

การดำเนินการจัดระเบียบชุมชน มีขั้นตอนที่สำคัญ ดังนี้คือ

1. **การวิเคราะห์ชุมชน** เพื่อจะได้รู้จักชุมชนให้ละเอียดถี่ถ้วน สิ่งที่ต้องทราบใน แต่ละชุมชนคือ โครงสร้าง จำนวนประชากร อาชีพ ทรัพยากร รายได้ รายจ่าย การอพยพ การศึกษา ฯลฯ ประวัติความเป็นมา วัฒนธรรมท้องถิ่น ตลอดจนลักษณะพฤติกรรมและพลังทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อชุมชนนั้น ผลจากการวิเคราะห์จะได้นำมาตั้งสมมติฐานชั่วคราวได้ว่าอะไรคือปัญหาและความต้องการของชุมชน ทำอย่างไรชาวบ้านจะได้ทราบและตระหนักถึงความจริง (ไพรัตน์ เดชะรินทร์, 2526 : 9 - 10)

2. **การแสวงหาชุมชนพลัง** เพื่อที่จะเร้าใจ กระตุ้นให้ชุมชนสนใจ และแสดงความ ต้องการปรับปรุง สิ่งที่จะหยิบขึ้นมาเป็นเครื่องกระตุ้นความสนใจ ได้แก่

- 2.1 ความไม่มีระเบียบเรียบร้อย อาจจะทำมาพูดหรือเขียน หรือเปรียบเทียบ
- 2.2 การประกวดประชัน เพื่อเน้นให้เห็นความแตกต่าง ซึ่งจะกระตุ้นให้เกิด ความสนใจและต้องการ
- 2.3 การเลียนแบบ ซึ่งอาจจัดทัศนศึกษาก็ได้เพื่อให้เห็นแบบอย่างที่ดี
- 2.4 การกระตุ้นเตือน ซึ่งส่วนใหญ่มักจะมาจากส่วนราชการต่าง ๆ ซึ่งจะต้อง ใช้หลักจิตวิทยา แรงจูงใจเข้ามาเกี่ยวข้อง

3. **การทำความเข้าใจหรือนิยมสถานการณ** เมื่อทราบปัญหาความต้องการ ของชุมชน และใช้แรงกระตุ้นในการแสวงหาชุมชนพลังแล้ว ก็สามารถได้แนวทางที่ปฏิบัติต่อกันไป ได้ ซึ่งจะต้องมีการตกลงประชุมอภิปรายกันของสมาชิกในชุมชนทั้งที่เป็นแต่ละบุคคล แต่ละกลุ่ม แต่ละสถาบัน แต่ละองค์การ แสดงออกมาว่า สถานการณ์ของตนเป็นอย่างไร ปัญหาที่สำคัญ คืออะไร ความต้องการของตนคืออะไร เพื่อหาทางแก้ปัญหและตอบสนองความต้องการ เหล่านั้น แล้วจึงประชาสัมพันธ์ให้ทราบกันทั้งชุมชน อาจผ่านทางผู้นำท้องถิ่น หรือทาง หนังสือพิมพ์ท้องถิ่น หรือโฆษณาล่วงหน้า

4. **องค์การทางการ** ในประเทศที่เจริญแล้วจะมีการก่อตั้งองค์การต่าง ๆ เพื่อให้ งานพัฒนาชุมชนได้ผลยิ่งขึ้น ในสังคมไทยก็มีการจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ มากขึ้น แต่มักจะเป็นทาง

ราชการจัดตั้งขึ้น การดำเนินงานจึงไม่ได้มาจากความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง ประชาชนมีความรู้สึกว่าเป็นผู้รับไปปฏิบัติอย่างเดียวไม่ได้เป็นผู้เสนอความต้องการขึ้นมา ซึ่งเรื่องนี้ได้รับการแก้ไขบ้างแล้ว

5. **การสำรวจ** เป็นการหาข้อเท็จจริงของชุมชนเพื่อนำไปเป็นข้อมูลวางแผนการแก้ปัญหา วิธีการสำรวจควรให้ประชาชนมีส่วนร่วมมากที่สุด อาจจะใช้วิทยากรมาอธิบายและสอนระเบียบการสำรวจให้ เพื่อให้ประชาชนได้รับการศึกษาไปในตัว และเป็นการกระตุ้นให้มีการปฏิบัติเพื่อปรับปรุงชุมชนของตนเองด้วย

6. **โครงการหรือแผนงาน** เมื่อได้ข้อมูลจากการสำรวจแล้ว ก็จะนำมาวางแผนหรือโครงการเพื่อสนองความต้องการของชุมชน โดยประชาชนเป็นผู้ลงมือดำเนินการเอง ซึ่งจะก่อให้เกิดความสามัคคี รู้จักการให้ การรับ การเสียสละ ความเสมอภาคอันเป็นลักษณะของการทำงานกลุ่มที่สังคมประชาธิปไตยต้องการ การวางแผนโครงการควรพิจารณา โครงการที่ประชาชนต้องการมากที่สุด และมีขัดแย้งกันน้อยที่สุด การประชุมที่มีบรรยากาศดี เข้าใจกันได้ เป็นโครงการที่เห็นผลเร็ว มีกิจกรรมที่ไม่ทำให้เกิดความเคร่งเครียด สมาชิกได้แสดงความคิดเห็นอย่างอิสระเสรี และประชาชนทุกคนมีส่วนร่วม

7. **ผู้นำท้องถิ่น** แม้ว่าจะมีระเบียบและมีการวางแผนโครงการที่ดี แต่จะสำเร็จไม่ได้ ถ้าขาดผู้นำที่ดี ผู้นำโดยปกติจะมองเห็นเหตุการณ์ได้ดี ได้ไกลกว่า เห็นว่าควรจะทำและปรับปรุงสิ่งใดให้ดีขึ้น ปัญหาพื้นฐานของการจัดระเบียบชุมชนก็อยู่ที่การค้นหาและสร้างสมผู้นำขึ้น ซึ่งในกรณีนี้อาจจะสร้างขึ้นมาโดยการรับสมัครจากการอบรม จากการคัดเลือก แล้วส่งเข้าอบรมหลักสูตรระยะสั้น หรือจากการทำงานไปเรื่อย ๆ จนคุ้นเคย ชำนาญ และเพิ่มความรับผิดชอบให้มากขึ้น ข้อสำคัญก็คือ ผู้นำท้องถิ่นจะต้องมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อสมาชิกในชุมชน และต้องยอมรับความคิดเห็นของประชาชนส่วนใหญ่เป็นหลัก (วารุณี กฤษเจริญ, 2528 : 23)

8. **การปฏิบัติงานตามโครงการ** ได้แก่ การลงมือปฏิบัติงานตามโครงการอย่างจริงจังเพื่อให้ปรากฏผลตามที่ชุมชนต้องการ ซึ่งต้องการประสานงานและมีน้ำใจสามัคคี เสียสละร่วมกัน

9. การติดตามและประเมินผล เป็นการติดตามว่า โครงการที่ตั้งไว้และดำเนินการปฏิบัติไปแล้ว บรรลุความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้หรือมีอุปสรรคขัดข้องหรือไม่ ทั้งนี้ เพื่อนำไปใช้ในการปรับปรุงให้ดีขึ้น

(ดารา ทีปะปาล, 2538 : 179 - 181)

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ ได้ให้ความหมายของการจัดระเบียบชุมชน ไว้ดังนี้

“กระบวนการส่งเสริมความสัมพันธ์และความร่วมมือระหว่างปัจเจกชนต่อปัจเจกชน ในชุมชน ระหว่างกลุ่มชนต่อกกลุ่มชน รวมตลอดถึงระหว่างปัจเจกชนกับกลุ่มชนในชุมชนหนึ่งๆ โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะก่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้า อันจะนำความสะดวกสบาย และความผาสุกมาสู่สมาชิกในชุมชน” (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2515 : 79 - 80)

จุดมุ่งหมายของการจัดองค์กรชุมชน

1. สร้างบูรณาภาพ (integration) ให้เกิดขึ้นในชุมชน
2. ช่วยให้ชุมชนแก้ปัญหาด้วยตนเอง

หลักการในการจัดระเบียบชุมชน

1. เป็นวิธีการปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องกับความต้องการของประชาชนในชุมชน งานจัดระเบียบชุมชนไม่ได้ทำเพื่อคนใดคนหนึ่ง หรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ การวางแผนและการดำเนินงานต้องกำหนดวัตถุประสงค์และวิธีการปฏิบัติที่แน่นอน โครงการจัดระเบียบชุมชนเรื่องหนึ่งเรื่องใด ต้องคำนึงถึงความต้องการของประชาชนเป็นหลัก
2. การจัดระเบียบชุมชน จะประสบผลสำเร็จที่ดีได้นั้นต้องอาศัยความสามัคคีและความร่วมมือของประชาชนในชุมชน เป็นการเข้าร่วมโดยสมัครใจ ไม่มีการบังคับ ทั้งนี้เพื่อประชาชนจะได้มีทัศนคติที่ดีในการพัฒนาชุมชนของตน
3. การจัดระเบียบชุมชนที่ดีควรยึดมั่นในหลักประชาธิปไตย มีการกระทำร่วมกัน ตั้งแต่ร่วมกันคิด วางแผน ตัดสินใจ และช่วยแก้ไข้ปัญหา เพื่อการปฏิบัติงานเป็นไปด้วยดีและประสบผลสำเร็จ

4. การจัดระเบียบชุมชนควรใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน เพื่อความสะดวก และคล่องตัวในการปฏิบัติงาน

5. การจัดระเบียบชุมชน ควรให้ผู้นำท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วม หรือมีส่วนสนับสนุนโครงการ เพราะผู้นำท้องถิ่นสามารถชักชวนให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วม ทำให้โครงการจัดระเบียบชุมชนตามเป้าหมายดำเนินไปได้

6. หากคนที่มีชื่อเสียงดีมาสนับสนุนโครงการ โดยการเชิญผู้นำท้องถิ่น หรือผู้นำชุมชนช่วยในการประชาสัมพันธ์โครงการ ทั้งนี้ประชาชนในท้องถิ่นจะเห็นดีเห็นชอบกับโครงการดังกล่าว โดยการสนับสนุนทางการเงิน แรงงาน และสติปัญญา เมื่อโครงการประสบผลสำเร็จควรมีการประกาศเกียรติคุณ ยกย่องชมเชย โดยออกข่าวชมเชยทางสื่อสัมพันธ์ เช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ หรือโทรทัศน์ เป็นต้น

กลวิธีในการจัดระเบียบชุมชน

1. กลวิธีโต้แย้ง (conflict Strategy)
2. กลวิธีแบบเผชิญหน้า (confrontation strategy)
3. กลวิธีแบบแข่งขัน (competition strategy)
4. กลวิธีแบบประกวด (contest strategy)
5. กลวิธีแบบต่อรอง (bargaining strategy)
6. กลวิธีแบบแลกเปลี่ยน (negotiation strategy)
7. กลวิธีการประนีประนอม (compromise strategy)
8. กลวิธีรณรงค์ (campaign strategy)
9. กลวิธีช่วยเหลือร่วมมือ (cooperative strategy)
10. กลวิธีร่วมมือร่วมใจ (collaborative strategy)

กลวิธีโต้แย้ง เป็นกลวิธีที่แสดงออกในรูปของการเรียกร้อง เช่น การต่อสู้ด้วยวาจา การเดินขบวน เป็นการแสดงออกซึ่งความไม่พอใจ มีมาตรการรุนแรง เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ต้องการ เป็นการรักษาสถาปัตยกรรมของชุมชน กลวิธีดังกล่าวไม่เหมาะสมกับสังคมไทย เพราะขัดกับขนบธรรมเนียม และวัฒนธรรมไทย

กลวิธีเผชิญหน้า ใช้เมื่อประชาชนในชุมชนเกิดการขัดแย้งกันโดยไม่ทราบเหตุผลที่แน่ชัด หรืออาจไม่มีวิธีการแก้ไข กลวิธีแบบนี้อาจช่วยให้สถานการณ์ดีขึ้นโดยการจัดให้ทั้งสองฝ่ายได้ทำความเข้าใจซึ่งกันและกัน หรืออธิบายเหตุผลที่ได้ดำเนินการอย่างหนึ่งอย่างใดไปโดยอีกฝ่ายไม่รู้ การเผชิญหน้าอาจทำให้สภาพการณ์เลวลง หากทั้งสองฝ่ายตกลงกันไม่ได้

กลวิธีแบบแข่งขัน เป็นวิธีการที่นักพัฒนานำมาใช้ประโยชน์ในการจัดระเบียบชุมชน โดยการนำธรรมชาติของมนุษย์ที่มีการแข่งขันและความขัดแย้งอ่อน ๆ ในการทำงานมาใช้ในการแข่งขันต้องเป็นการแข่งขันเพื่อให้เกิดประโยชน์และผลดีต่อชุมชน

กลวิธีแบบตอรอง โครงการจัดระเบียบชุมชน ในระยะแรก อาจไม่ได้รับความร่วมมือจากประชาชนในชุมชนเท่าที่ควร เพราะยังไม่เข้าใจถึงวัตถุประสงค์และวิธีการ และผลประโยชน์ที่ชุมชนได้รับ ทำให้เกิดความไม่พอใจ หรือไม่สนใจในโครงการดังกล่าว นักพัฒนาจึงต้องใช้วิธีการแบบตอรอง เช่น หลังจากสาธิตการใช้น้ำปุ๋ยหมักแล้วประชาชนในชุมชนยังไม่สนใจที่จะนำปุ๋ยหมักไปใช้ อาจมีการตอรองให้นำปุ๋ยหมักไปใช้ในแปลงทดลองก่อน เพื่อเปรียบเทียบกับพืชแปลงที่ไม่ได้ใช้น้ำปุ๋ยหมัก หากได้ผลดีจึงนำปุ๋ยหมักไปใช้ และประชาชนจะนำปุ๋ยหมักใช้เองในที่สุด

กลวิธีแบบตอรองแลกเปลี่ยน เป็นกลวิธีที่ทุกฝ่ายตอรองแลกเปลี่ยนกัน เพื่อบังเกิดผลดี ต่างฝ่ายตอรองเมื่อได้รับประโยชน์และเสียผลประโยชน์ แต่ส่วนรวมจะได้ผลประโยชน์

กลวิธีแบบประนีประนอม เพื่อขจัดข้อขัดแย้งของทุกฝ่ายให้หมดไป

กลวิธีแบบบรรณาการ ใช้เมื่อประชาชนในชุมชนมีความพร้อมที่จะร่วมบรรณาการช่วยกันแก้ไขปัญหาของชุมชนให้หมดไปในเวลาอันรวดเร็ว

กลวิธีแบบช่วยเหลือร่วมมือ โดยขอความร่วมมือ หรือขอความช่วยเหลือจากสถาบันอื่นเป็นครั้งคราว หรือแบบถาวร ซึ่งอยู่นอกชุมชน เพื่อให้การจัดระเบียบชุมชนดำเนินไปได้ด้วยดี

กลวิธีแบบร่วมมือร่วมใจ ประชาชนในชุมชนทุกฝ่ายมีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ร่วมมือร่วมใจกันทำงาน โดยรู้จักหน้าที่และบทบาทของตนว่าควรทำอะไร ที่ไหน เมื่อไร และอย่างไร

การดำเนินการจัดระเบียบชุมชน

การดำเนินการจัดระเบียบชุมชนตามความเห็นของ สัญญา สัญญาวิวัฒน์ มีดังนี้ (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2515 : 80 - 86)

1. **การวิเคราะห์ชุมชน** นักพัฒนาต้องรู้จักชุมชนเช่นเดียวกับนายแพทย์ที่จะต้องวิเคราะห์อาการของคนไข้เสียก่อน จึงจะทำการรักษาพยาบาลได้ถูกต้อง นักพัฒนาชุมชนก็ต้องรู้เรื่องชุมชน เช่น ส่วนประกอบ จำนวนประชากร อาชีพ ทรัพยากร ประวัติความเป็นมา ใครเป็นผู้นำคนสำคัญ ฯลฯ วิเคราะห์ว่า อะไรคือความต้องการและปัญหาของชุมชนแล้วจึงจะดำเนินการขั้นต่อไป

2. **การแสวงหาขุมพลัง** เมื่อนักพัฒนาค้นพบความต้องการและปัญหาแล้วขั้นต่อไปคือ ต้องให้ประชาชนเข้ามาร่วม เพราะประชาชนเป็นพลังอันมหาศาล ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงชุมชนสำเร็จ นักพัฒนาจะต้องทำอะไรจึงจะเร่งเร้าให้ประชาชนพอใจในสภาพการณ์ ก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลง

นักพัฒนา จะต้องให้การศึกษาแก่ชุมชนด้วยเครื่องมือสื่อทัศนูปกรณ์ต่าง ๆ ให้ประชาชนได้รู้ถึงความไม่มีระเบียบเรียบร้อยของชุมชน เป็นต้น

3. **การทำความเข้าใจสถานการณ์** เมื่อนักพัฒนาทราบปัญหา และความต้องการแล้วไม่ใช่ว่าการเปลี่ยนแปลงจะสำเร็จ การเปลี่ยนแปลงชุมชนจะต้องร่วมมือหลายฝ่าย หลายพวก หลายกลุ่ม ดังนั้นควรหาทางให้ฝ่ายอื่น ๆ ได้ทราบปัญหาและความต้องการที่ตรงกัน คือ การทำความเข้าใจสถานการณ์ร่วมกันโดยการอภิปรายถกเถียงกัน และนามติของที่ประชุมว่าปัญหามีอะไรและความต้องการมีอะไรบ้าง

4. **องค์การทางการ** การปฏิบัติงานในชุมชนจำเป็นต้องมีองค์การหรือจะต้องทำงานผ่านกลุ่มคน โดยทำกับกลุ่มที่มีอยู่ หากไม่มีกลุ่มก็ตั้งขึ้นมา กลุ่มหรือองค์การที่จะใช้นั้นมี 2 ประเภทคือ กลุ่มหรือองค์การที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการ

5. **การสำรวจ** การสำรวจหมู่บ้าน หรือชุมชน เป็นวิธีการหาข้อเท็จจริงวิธีหนึ่ง การทราบข้อเท็จจริงของชุมชนเป็นสิ่งจำเป็นมาก สำหรับการวางโครงการที่จะทำให้แผนการหรือโครงการถูกต้องและมีประสิทธิภาพ การสำรวจหมู่บ้านเพื่อวางโครงการ ควรให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมด้วยมากกว่าการรับรู้ เพราะการที่ประชาชนได้ทำเอง เป็นการศึกษาด้วย ที่สำคัญจะเป็นการกระตุ้นให้มีการปฏิบัติเพื่อปรับปรุงชุมชนของเขา

6. **โครงการ** การจัดระเบียบชุมชนจะต้องมีการวางโครงการโดยประชาชนเป็นผู้ลงมือดำเนินการเอง ความสามัคคี ย่อมเกิดขึ้นจากการรู้จักการให้และรับประโยชน์จากผู้อื่นในการทำงานร่วมกัน การวางโครงการทำให้คนสามารถทำงานด้วยกันได้ เพราะต่างคนต่างก็เสียสละเท่ากันเพื่อบรรลุเป้าหมายร่วมกัน

7. **ผู้นำท้องถิ่น** แม้ว่าโครงการจะวางไว้เสร็จแล้วก็ตาม แต่ก็จะไม่สามารถสำเร็จลงได้หากขาดผู้นำที่ดี ปัญหาพื้นฐานของการจัดระเบียบชุมชนก็อยู่ตรงที่ว่า ทำอย่างไรจึงจะค้นหาผู้นำได้และจะสร้างสรรค์ผู้นำขึ้นมาได้อย่างไร

ขั้นตอนการดำเนินงาน

1. การแนะนำตัวเองและสร้างความสัมพันธ์กับประชาชนในชุมชน (establishing rapport)

นักพัฒนาต้องแนะนำตัวเองให้ชาวบ้านรู้จัก ก่อนที่จะดำเนินงาน การแนะนำตัวเองอย่างไม่เป็นทางการ ให้ชาวบ้านรู้จักอย่างทั่วถึง แสดงความเป็นมิตร ทำให้ชาวบ้านรู้สึกเป็นกันเอง และเข้าใจว่าพัฒนากรจะเข้ามาช่วยเหลือและทำประโยชน์ให้กับชุมชนอย่างไร การสร้างความสัมพันธ์กับชาวบ้านโดยยึดหลักธรรมของพุทธศาสนา ด้วยการสร้างความรัก ความนับถือ ความศรัทธา และความไว้วางใจ จะช่วยให้พัฒนากรเข้ากับชาวบ้านได้อย่างรวดเร็ว ทำให้การพัฒนาชุมชนนั้นเริ่มต้นด้วยดี

2. ค้นหาปัญหาและความต้องการของประชาชน (identification of needs and problems)

ความต้องการของคนจำแนกออกได้เป็น 3 ประการคือ (พัฒน์ สุจางค์, 2524 : 51)

ประการแรก ได้แก่ ความต้องการที่แท้จริง (felt needs) เป็นความต้องการที่ชาวบ้านเผชิญอยู่ และปรารถนาจะทำทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อให้ความต้องการ หรือปัญหานั้นสำเร็จไปตามจุดมุ่งหมาย ความต้องการแบบนี้มักจะเป็นความต้องการหรือปัญหามูลฐานในการครองชีวิต ซึ่งจะเกี่ยวกับปัจจัยสี่ คือ การกิน การอยู่ การเจ็บป่วย และเครื่องนุ่งห่ม

ประการที่สอง ความต้องการที่ไม่รู้สึกตัว (unfelt needs) ความต้องการนี้อาจจะจำเป็นหรือไม่จำเป็นก็ได้ แต่ประชาชนไม่รู้สึกตัวว่าเป็นความต้องการหรือปัญหา นักพัฒนาต้องให้การให้การศึกษาแก่ชุมชน โดยใช้จิตวิทยาสังคมอย่างสูงที่จะให้ประชาชนยอมรับและเข้าใจปัญหา เช่น ดื่มน้ำสกปรก รับประทานอาหารที่ไม่ถูกสุขลักษณะ เพราะถือว่าเคยดื่มและรับประทานกันมาและไม่เห็นเป็นอะไร เป็นต้น

ประการที่สาม ความต้องการที่ไม่เคยรู้สึก ไม่เคยต้องการ ไม่เคยนึกกว่าจะมีปัญหา แต่ทว่าเป็นสิ่งจำเป็น (unawared needs) เช่น ความต้องการปรับปรุงตัวเอง การไฝหาสวัสดิการให้แก่ตนเอง ครอบครัวและหมู่บ้าน ปัญหาการศึกษา การสหกรณ์ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือสามัญสำนึก นักพัฒนาจะต้องมีกลวิธีริเริ่มให้ดีเพื่อทำให้ชาวบ้านมองเห็นปัญหาที่จะต้องแก้ไข

นักพัฒนาชนบทต้องเข้าใจถึงปัญหาของชาวบ้านและมีการวางแผนแก้ไข ปัญหาต่าง ๆ พร้อมทั้งวางแผนในการดำเนินงานตามลำดับความสำคัญของความต้องการก่อนหลัง โดยดำเนินงานตามความต้องการที่แท้จริงเป็นอันดับแรก

3. ช่วยให้ชาวบ้านรู้ถึงความต้องการของตนเอง (Helping the people become aware of their own needs) โดยการให้การศึกษาแก่ชุมชน ทำให้ประชาชนในชุมชนรู้ถึงปัญหา ความเดือดร้อน ความต้องการ และประสงค์ที่จะแก้ไขปัญหานั้น

4. **ช่วยให้ชาวบ้านรู้จักวางโครงการ (Systematic planning with the people)** โดยมีพัฒนากรเป็นผู้ให้คำแนะนำ แต่การวางโครงการพัฒนาหมู่บ้าน การตัดสินใจ เป็นกิจกรรมของชาวบ้าน

5. **ปฏิบัติตามโครงการ (Execution of the program)** เมื่อชาวบ้านวางโครงการพัฒนาหมู่บ้านเรียบร้อยแล้ว ก็ถึงขั้นตอนการปฏิบัติตามโครงการให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ โดยมีพัฒนากรให้คำแนะนำเพื่อให้ชาวบ้านปฏิบัติงานได้ถูกต้อง

6. **การติดตามและประเมินผล (follow - up and evaluation)** การติดตามและประเมินผลเป็นขั้นตอนสุดท้ายของวิธีการพัฒนาชุมชน ภายหลังจากเสร็จสิ้นโครงการจะมีการประเมินผลโครงการว่ามีข้อผิดพลาดและบกพร่องอย่างไร มีอะไรที่ต้องแก้ไข ปรับปรุง